apart.[3]) Het centrum van de groote orthodoxe phalanx was in de Nederlandsch Hervormde Kerk. Deze groote groep vormde uitwendig gezien langen tijd een tamelijk sterke eenheid. Door de felle, meedoogenlooze aanvallen van het enthousiaste, zelfverzekerde Modernisme waren ze a.h.w. op één hoop gedreven. Ze verweerden zich zeer dapper tegen den oprukkenden vijand en met den moed der wanhoop trachtten ze de hoofdwaarheden van het christendom zooveel als maar mogelijk was te redden uit den worgenden greep der modernistische kritiek.

Men moet goed vasthouden, dat we bij deze groote groep met orthodoxe christenen te doen heeft. Dat wil naar het gangbare kerkelijke spraakgebruik zeggen: met menschen, die de hoofdwaarheden van het algemeen geloof summierlijk vasthouden. „De belijdenis van de Godheid des Heeren Jezus Christus, van Zijn wonderen en opstanding, van de verzoenende kracht van Zijn bloed, en van Zijn wederkomst ten jongsten dage, — is voor de meeste dezer broederen nog even vaste en onomstootelijke waarheid, als het feit, dat er in de Heilige Schrift ons een woord toespreekt met goddelijk gezag."[4])

* * *

Deze eenheid van opvatting inzake cardinale waarheden sloot evenwel diepgaande verschillen niet buiten.

Vóór alles moet in deze groote orthodoxe nuance tweeërlei strooming onderscheiden worden. Tweeërlei strooming, die men alleen in verband met den ontwikkelingsgang der historie kan onderscheiden en verstaan in elks eigenaardigheid.

Eenerzijds was er een groote groep, vooral te vinden onder de eenvoudige, trouwe kerkleden, en — waar de prediking verwaterd was — onder de menschen der „gezelschappen", die leefden uit de oude, gereformeerde gedachten en beschouwingen, zooals we die vinden in de bloeiende kerk rondom de Synode van Dordrecht. Hoe ook verflensd en van glans beroofd, toch werd in die kringen de rijke, gereformeerde waarheidsschat gevonden.

Predikanten behoorden tot deze groep aanvankelijk slechts zeer weinigen.

Tegenover dezen, laat ons zeggen, rechtschen vleugel der orthodoxie, stond een andere. Zeker, nog eens, daartoe behoorden ook orthodoxen, maar — niet in nationaal-gereformeerden zin. De menschen die er toe behoorden hadden diep den invloed van buitenlandsche religieuze bewegingen en theologieën ondergaan. Men denke eenerzijds aan den Nederlandschen Reveil, waarin sterke invloeden van Zwitserland en Frankrijk werkten. En andrerzijds aan de velen, die in Duitschland hun licht hadden ontstoken, vooral bij de groote figuren der Vermittelungstheologie, de mannen, die een verzoening wilden tusschen „modern" en „orthodox", en die „voor 't moderne leven, o, zoo warme sympathie en van de nachtschool o, zoo hartgrondigen afkeer koesterden"[5]).

Deze groep werd vooral gevoed vanuit de Rijksuniversiteiten. De professoren in de theologie in dien tijd — we spreken alleen over de niet-modernen — stonden allen onder buitenlandschen invloed en wisten van de nationale Gereformeerde theologie uit de gouden eeuw nagenoeg niets af. Hun onbekendheid daarmee — vooral in de polemiek met Kuyper kwam dat aan het licht — was werkelijk verbijsterend. En uit de Rijksuniversiteiten vloeide deze geïmporteerde theologie in de geestelijke aderen der predikanten en drong zoodoende óók door onder de leden der gemeente, waar ze vooral „de beschaafde klasse" in haar macht kreeg.

Langzamerhand kwam er verwijdering tusschen de twee vleugels der orthodoxie. De predikanten en aanzienlijken (de linkervleugel) voelden: dat gereformeerde volk hoort niet bij ons. Terwijl het historisch-gereformeerde deel van het volk tot het inzicht kwam: Die godgeleerden zijn niet de mannen naar het hart van Jeruzalem.[6])

Reeds in Groens leven en strijd kwam het verschil tusschen deze twee stroomingen in de ééne orthodoxie meermalen pijnlijk aan den dag. Botsingen bleven niet uit. Groen zelf behoorde tot de Gereformeerde richting: „Ik ben Calvinist". Maar Groen wilde het verschil niet zien. Hij leed, zooals eens teekenend werd gezegd aan een vrijwillige blindheid. Wel deden die andere, „buitenlandsche", broeders zijn plannen telkens mislukken, maar Groen brak niet met hen.

In die „linksche" flank der orthodoxie, door Kuyper „gematigd-orthodoxen" of „modern-orthodoxen" genoemd[7]), was ook weer heel veel variatie en verschil van gevoelen. Telkens schildert Kuyper die verschillen. Reeds in No. 13 van „De Heraut" classificeert hij die gematigd-orthodoxen in ethischen (Beets, Valeton, Gunning, Chantepie de la Saussaye); critischen (Doedes met de zijnen); de supra-naturalisten (Prins c.s.) en de evangelisch-kerkelijken (Oosterzee en zijn volgelingen). Later onderscheidt Kuyper ook nog jongere en oudere ethischen.[8]) Ook rekent hij tot hen de zwakke vleugel der confessioneelen en de Neo-Kohlbruggianen.

Deze verschillen zijn niet gering. „Als ge op beginsel en methode komt, staan Oosterzee en Doedes lijnrecht tegenover elkander; is Lamers het met Cramer oneens; en Lamers weer met Gunning; en Gunning weer met Valeton; en Valeton met de jonge de la Saussaye".[9])

Vooral omtrent den aard der dogmatiek is er bij die moderne orthodoxen diepgaand verschil van opvatting. En dit had tengevolge dat bij hun leerlingen onder de predikanten, „alle vastheid en eenstemmigheid ontbreekt, en dat een theologisch pleidooi, namens hen allen gezamenlijk en corps gevoerd, eenvoudig ondenkbaar is. Dat voorts de catechisatiekinderen bij elken nieuwen predikant die komt, weêr nieuwe dingen te hooren krijgen. En dat evenzoo uit de prediking dezer broederen òf alle dogmatiek wegblijft, òf wel bij dogmatische behandeling de helderheid ontbreekt, en het „fijne puntje" onbesproken blijft."[10])

* * *

Al die verschillend gegroepeerde broeders, die tot den linkervleugel van het orthodoxe front behooren, noemt Kuyper stereotyp met den naam „irenischen".

Het is zaak nauwkeurig te weten, wat hij met dat woord wilde uitdrukken. Vooral moet verwarring met een ander woord, n.l. „ethischen" worden voorkomen.

Met den naam „ethisch" wordt o.a. aangeduid „zeker stel, zeker geheel van theologische meeningen, wier herkomst bijna allerwegen over Schleiermacher tot op Schilling en Fichte in zijn tweede periode teruggaat, en van wier nadere karakteriseering we ons vooralsnog onthouden, om ditmaal slechts op één kenmerk te wijzen, dat het subjectief bewustzijn in deze ontleding der waarheid het object te zeer beheerscht."

„Ethisch duidt dus aan een theologische richting, waartoe uitsluitend de kringen behooren die zich achtereenvolgens om den ouden en den jongen De la Saussaye gevormd hebben".

Maar Irenisch, dat is heel wat anders!

„Want wat wil Irenisch zeggen? Eenvoudig dit: dat men een verdraagzame houding aanneemt jegens hen die de waarheid Gods, gelijk die in de Heilige Schrift geopenbaard is, geheel of ten deele verloochenen.

Sommigen zijn nu Irenisch op maatschappelijk èn theologisch èn kerkelijk gebied. Anderen alleen op kerkelijk gebied en in de theologie. En anderen weder alleen op kerkelijk terrein".

Irenisch duidt dus „niets aan dan de verhouding waarin men zich tot de heele of halve verwerpers der waarheid plaatst, met name in den kerkelijken strijd. Dus geen richting. Geen beginsel. Geen stel van denkbeelden.

Dientengevolge zijn we in ons recht en accuraat op den koop toe, indien we van Ethisch alleen dan spreken, als we op theologisch terrein de denkbeelden bestrijden van de twee aangeduide kringen (de oud-Ethischen om Gunning en De la la Saussaye Sr; en de jong-Ethischen om De la Saussaye Jr en Valeton Jr enz. — C. V.); maar van Irenisch gewagen zoo dikwijls we op hebben te roeien tegen dien breeden stroom van kerkelijke lijdelijkheid, waarin beurtelings èn de Ethischen, en de school van Van Oosterzee, èn die van Doedes, èn de oud-Supranaturalisten, èn de „Meetingsmenschen", en nu ook (in strijd met Kohlbrügge's eigen doen en streven) eenige jongere Kohlbrüggianen hun beekjes doen uitvloeien."[11]) Anders gezegd: „Irenisch toch is, naar kerkelijk spraakgebruik, in het minst niet een persoon, die alles, maar één, die meer dan hij mag toegeeft, op het stuk der waarheid". Irenisch is „geheel die groep van orthodoxen, die er tegen zijn, dat men het rasterwerk van onze Formulieren weer van zijn roest ontdoe en weer als tuin uitspanne om het kerkelijk erf."[12])

* * *

Een op den voorgrond tredende karaktertrek van al deze Irenischen is hun afkeer van de Gereformeerden. Die Gereformeerden vormen een groep „dompers", een „klompen-patrouille"[13]). Het zijn „Veluwsche menschen"; „wijsneuzen"; „stijfkoppen"; „ultra's"; „onverzettelijke lieden". Ze vormen een „nachtschool", die moet worden „afgetrapt"[14]). De irenischen hebben zich sinds jaren de verkeerde hebbelijkheid eigen gemaakt „om ja óók schrap tegenover de modernen te staan, ook een woord van protest tegen de Groningers te hebben, maar om toch in elke speech, in elke preek en in elke lezing zich het diepst de ergeren aan het Farizeïsme: het vriendelijk beeld, lezer, waarin de Confessioneele broeder meest voor hun geest trad."[15])

Van meet af aan is de gematigde orthodoxie opgetreden met de pretentie „dat er met de Gereformeerde kringen niet te eggen of te ploegen viel; dat het leven in deze kringen, hoe goed gemeend ook, te duf en te muf was; en dat men „als meer ontwikkelde", „meer wetenschappelijke" en „minder stijve" mannen eenvoudig zijn gang moest gaan, zonder zich aan deze stugge, onverzettelijke lieden, veel te storen."[16])

„„De bestrijders van alle genade" aanvaardt men als helpers, om maar de „belijders van Gods bijzondere genade" te kunnen keeren"[17]).

„Ethisch, reveilman, perfectionisten, oud-supranaturalisten, groningers, alles is welkom, alles letterlijk mag in dit vermakelijk kerkelijk kienspel meekienen. Alleen maar de kordate modernen .... en de Gereformeerden niet.

Op den preekstoel hoort de irenische leek week aan week van een absolute scheiding die het Kruis van Christus in de wereld heeft ingesneden, maar als het op handelen aankomt, ziet het al zijn nobelste leidslieden druk met de spons in de weer, om toch alle grenslijnen uit te wisschen."[18])

Kuyper vergelijkt hen meermalen met de Coornherts, de Erasmussen, de Gersonieten uit den tijd voor en na de Reformatie van Luther en Calvijn.

Toen Luther en Zwingli en Calvijn moedig volhielden, „dat de kerk niet aan bestuursvorm of reglement, maar wel aan Gods Woord en het aloude Christengeloove hangt, toen begon van allen kant het lieve leventje, om onze Hervormers verdacht te maken, voor revolutionairen te schelden, uit te venten voor kerkverwoesters en kerksloopers, en hen met al hun volgelingen te dreigen met den ban.

En dat deden niet alleen de felle Roomschen van die dagen, maar ook de irenischen van het type-Erasmus; of eigenlijk heel het geslacht der Gersonieten.

Gersonieten namelijk waren volgelingen van den mystieken Johannes Gerson, die met zijn theologia affectiva alle ding zweven liet tusschen bewustzijn en gevoel.

En deze mannen nu, te ernstig om met de dwaling meê te loopen, en toch weêr niet energiek genoeg om door te tasten, die riepen maar aldoor: „Langzaam aan, vrienden! Niet door kracht noch geweld, maar door den Geest des Heeren! Raakt toch niet aan het kerkbestuur. Verbreekt toch de eenheid niet. Van binnen uit hervormen, broeders! Hervorming aan hoofd en leden!"[19])

Wanneer men de irenischen in hun doen en laten dus goed beziet, dan moet men erkennen, dat deze broederen alles behalve irenisch zijn! „Soms zelfs kunnen ze zeer hard zijn. Maar zoo iemand over dit lucus a non lucendo[20]) struikelen mocht, die bedenke, dat „irenisch" geen aanduiding is van de irenische wijze, waarop men zijn Gereformeerde broederen behandelt, maar wel van den irenischen toon, waarop men zich tegenover de geestelijk kranken van de linkerzij uitlaat.

We hadden dus deze broederen ook wel „anti-Gereformeerden kunnen noemen, maar wijl dit hun min gevallig bleek, geven we, ter vermijding van wat prikkelen kan, aan den naam van Irenischen de voorkeur."[21])

Wanneer men nu deze veelsoortige menschen gezamenlijk „irenischen" noemt, dan zou men logisch de gereformeerden de „polemischen" moeten noemen. Kuyper aanvaardt die logische consequentie ten volle. „En nu heeft men volkomen gelijk, dat we onszelven hier tegenover als de „polemischen" kónden aandienen. Maar wat noodzaak ter wereld zou er ter invoering van den vreemden naam zijn, nu we vlak bij huis den welluidenden naam van „Gereformeerden" hebben, die precies hetzelfde uitdrukt?

En immers, dat is zoo.

Want welke kerken de Ireniek ook geduld of geëerd hebben, de Gereformeerde kerk kon dit, in den boven aangegeven zin, krachtens haar beginselen nooit.

En dat wel om de beslissende, alles afdoende reden: dat bij alle andere kerken het „quod non vetitum"; maar bij de Gereformeerden het „quod jussum" gold. D.i. dat u volgens Gereformeerd richtsnoer te bewijzen valt, niet maar dat uw leer niet met Gods Woord strijdt, maar bovendien dat ze uit Gods Woord genomen is.

Men vergist zich dus volkomenlijk, door het gerucht te doen uitgaan, dat van „Gereformeerden"

3) *„De Heraut"*, No. 163.
4) *„De Heraut"*, No. 54.
5) *„De Verflauwing der Grenzen"*, p. 43.
6) *„De Heraut"*, Nos. 349, 94, 91.
7) Zie b.v. *„De Heraut"*, No. 48.
8) *„De Heraut"*, No. 163.
9) *„De Heraut"*, Nos. 54, 49.
10) Idem.
11) *„De Heraut"*, Nos. 163, 76, 91, 54.
12) *„De Heraut"*, No. 76.
13) *„De Heraut"*, No. 249.
14) Voor het verstaan van deze uitdrukking moet men weten, dat er in het midden der vorige eeuw een irenisch predikantengezelschap bestond, onder den naam „Ernst en Vrede"; dat geregeld in „De Klomp" bij Veenendaal samenkwam. In die vergaderingen openbaarde zich fel verzet tegen het Gereformeerde volk, dat door Heldring de „Nachtschool" werd genoemd. Eén van de leden van dat predikanten-gezelschap vertelde later, met doorzichtige beeldspraak, dat in „De *Klomp*", de *„Nachtschool"* was *„afgetrapt"*.
Dit feit heeft Kuyper geweldig aangegrepen. Telkens schrijft hij er over. Men zie *„De Heraut"*, Nos. 48, 94, 298. En vooral, in een polemiek met Van Toorenenbergen, de Nos. 319, 320, 326. Verder: *Revisie der Revisie-legende; „Publyck Epistel"* aan Dr J. J. van Toorenenbergen en *„Bedoeld noch Gezegd"*.
15) *„De Heraut"*, No. 46.
16) *„De Heraut"*, No. 48.
17) *„De Heraut"* No. 198.
18) *„De Heraut"*, No. 200.
19) *„De Heraut"*, No. 208.
20) Met deze uitdrukking bedoelt Kuyper te wijzen op een tegenstrijdigheid tusschen *naam* en *werkelijkheid*, b.v. een licht dat toch geen licht is. Lucus is oorspronkelijk een lichte plek in het bosch, later: heilig woud of ook gewoon: bosch. Men meent dat lucus van luceo is afgeleid. Vandaar de uitdrukking.
21) *„De Heraut"*, No. 49.